

Ankara Çengel Han'ın Müze Olarak Yeniden Kullanımının Koruma Yaklaşımları Bakımından Değerlendirilmesi

Serap Sevgi
Prof. Dr. Bekir Eskici

Makale Geliş Tarihi: 02.11.2019
Yayına Kabul Tarihi: 21.11.2019

Özet

Bu çalışmada; yeniden kullanıma uyarlamada “yapı-yeniden kullanım ilişkisi”nde yapının yeniden kullanımın gereksinimlerini karşılayıp karşılamadığı, “yapı-yeniden kullanım müdahaleleri ilişkisi” ile yapının kapasitesinin zorlanıp zorlanmadığının ve özgün değerlere etkisinin belirlenmesi, “yeniden kullanımın tarihi yapıya etki değerlendirme” (YKTED) adı verilen raporlama yöntemi ile olumlu veya olumsuz etkilerin sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilip bir irdeleme yapılması hedeflenmiştir. Söz konusu YKTED raporu Ankara İç Kale Tarihi Hanlar Bölgesindeki Çengel, Çukur ve Safran Han'a uygulanmıştır. Bu makalede Çengel Han'ın yeniden kullanım müdahalelerine uygulanması ve sonuçları sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Koruma, Yeniden Kullanım/Yeniden Kullanıma Uyarlama, Sağıklaştırma, Özgünlük, Ankara Çengel Han.

ASSESSMENT ON THE ADAPTIVE REUSE OF ANKARA ÇENGEL HAN AS A MUSEUM IN TERMS OF CONSERVATION APPROACHES

Abstract

This study aims to investigate whether the structure meets the needs of the adaptive reuse in “the relation between the structure and adaptive reuse”, whether the capacity of the structure is surpassed by “the relation between the structure and the reuse interventions”, and its impacts on the original values of the structures in adaptation to reuse by means of the report “Impact assessment of adaptive reuse on historical structures” (YKTED) which makes the positive and negative impacts measurable by digitizing them. The aforementioned report (YKTED) has been implemented on Çengel, Çukur and Safran Han in the Historical Inns (Hans) Area of Ankara Citadel. This study presents the implementation and the results of adaptive reuse interventions on Çengel Han.

Keywords: Conservation, Adaptive Reuse, Rehabilitation, Authenticity, Ankara Çengel Inn

Serap Sevgi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara.

E-posta: serapsevgi06@gmail.com ORCID: 0000-0003-3049-5908

Prof. Dr. Bekir Eskici, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Ankara.

E-posta: b.eskici@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-2352-5080

Giriş

Günümüze değin geçmiş dönemlerin kültürel birikimini yansıtan tarihi yapılar, yaşam standartları, teknoloji ve toplumsal değişimin yansımaları olmaktadır (Altınoluk, 1998: 17; Kuban, 2000: 54). Özellikle çağdaş yaşamın konfor şartlarındaki değişimler tarihi binaların kullanımlarının zaman içerisinde geçerliliğini yitirmelerine neden olmakta; özgün kullanımına devam edebilse de kullanımın eskimesi yanında sosyal, teknolojik ve çevresel yıpranma gibi etkenlerle atıl durumda kalmalarına neden olarak varlıkları tehdit altında kalabilmektedir (Douglas, 2006: 14-15; Pekol, 2010: 14; Yıldız, 2010: 29-31). Bu yapıların özgün kullanımının modernize edilmesi ya da uygun bir kullanıma uyarlanması ile korunmaları sağlanabilmektedir. Bu bakımdan “yeniden kullanıma uyarlama” günümüzde benimsenmiş koruma yaklaşımlarından biri olarak öne çıkmaktadır (Bullen ve Love, 2011: 412). Kültür varlıklarının yaşatılmasına yönelik koruma yaklaşımlarının temel amacı özgün değerlerin muhafaza edilmesi olup Venedik Tüzüğü’nün 5. Maddesi yeniden kullanıma ilişkin sınırlamalar getirmekte, yapının planı ve bezemeleri değiştirilmeden yeni işlevin gerektirdiği değişikliklerin tasarlanabileceğine vurgu yapmaktadır (Ahunbay, 1996: 150; Erder, 1977: 172-173).

Ülkemize ait yasal mevzuat, “yeniden kullanım” ile “koruma yaklaşımı” arasında bazı çelişkiler barındırmaktadır. Mülga Kültür Bakanlığı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu’nun, 04.03.1988 tarihinde almış olduğu 14 sayılı kararla yapı grupları 4 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlardan 2. Grup’takiler “...Gabarisinde ve cephesinde değişiklik olmamak koşuluyla taşıyıcı sisteminde, iç kısmında, iç ve dış malzemesinde değişiklik yapılabilecek yapılar...” (Çoşkun, 2012: 139) olarak yeniden kullanım uygulamalarında kendini göstermiştir.

05.11.1999 tarihli, 660 sayılı “Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları” başlıklı ilke kararı¹ ile tarihi yapıların ilk grupta ‘anıtısal yapılar’, ikinci grupta ‘çevresel değerli yapılar’ olmak üzere iki ana grupta ele alınması uygun bulunarak özgün değerlerin korunmasında ulusal mevzuatta uzlaşmıştır. Ancak yeniden kullanımın farklı ülkelerdeki uygulamaları ve ülkemizde ulusal mevzuatın eski bilgileri ile hala yapıların biçimsel olarak korunduğu, malzemesinde ve iç mekân düzenlemelerinde çeşitli ölçeklerde değişimlerin yapıldığı görülmektedir.

Yeniden kullanımın seçimi, yapının günümüze ulaştığı korunma ve yapısal durumu ile doğrudan ilişkilidir. Bu seçimin gerektirdiği müdahale ölçeği ve

yapılan müdahalelerin özgün değerlere etkisi önemli koruma sorunlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

En uygun yeniden kullanım, yapının özgününe daha az müdahale getireceği için ona yakın olanıdır (Fielden, 2003: 278). Farklı ihtiyaç programına sahip bir kullanımın gereksinimi, mekânsal kurgu, mekanlar arası ilişkisi ile ihtiyaç duyulabilecek yeni mekanların yapının biçimine yansımaları kaçınılmazdır.

Yeniden kullanım veya farklı bir kullanıma uyarlanacak yapılarda “yapı-yeniden kullanım”, “yeniden kullanım-müdahale” ilişkisi belirleyerek en üst düzeyde koruma için bir değerlendirme yapılabilir. Proje aşamasında yapılacak bu türden değerlendirmeler proaktif bir yaklaşım olarak müdahale ölçeği ile özgün değerlerin korunup korunmayacağını ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle, tarihi yapı üzerinde öncelikle aşağıdaki inceleme ve değerlendirmelerin yapılması büyük önem taşımaktadır:

- Yapının korunma durumu ile özgün değerlerinin tespiti,
- yapısal durumunun analizi,
- yapıya verilen yeni kullanımın gereksinimleri ile yapının mevcut durumunun karşılaştırılması,
- yeniden kullanım gereksinimleri için yapılacak müdahalelerin ölçeğinin ve üslubunun belirlenmesi,
- yapılacak müdahaleler ile özgün değerlerinde değişim olup olmayacağını kontrolü,
- yeniden kullanımın çevre, sosyal, kültürel, ekonomik etkisi ile birlikte özgünlük değerlere etkisinin bütüncül değerlendirilmesiyle verilen ya da verilecek kullanımın yapıya olumlu ve olumsuz etkilerin değerlendirilmesi (Conejos, Langston ve Smith, 2013: 101; Pinto, Medici, vd, 2017: 165-193).

Yapı ve kullanım müdahalelerine ilişkin yukarıda zikredilen bu inceleme ve değerlendirmelerden elde edilecek veriler ile koruma eyleminin koruma etiğine, ilkelerine uygunluğunu belirlemek mümkün olacaktır.

Bu yöntem ile uygulama öncesi ve sonrası bir kıyaslama ile artan azalan değerler sayısallaştırılarak “kritik eşik” değerler belirlenebilir ve aşırı müdahaleler, müdahale uygulama biçimlerinden kaynaklı tahribatlar engellenebilir.

Bu amaçla bir inceleme-değerleme yöntemi olarak geliştirilen ve önerilen

¹ <http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/18338,660-nolu-ilke-kararipdf.pdf?0>.

“Yeniden Kullanımın Tarihi Yapıya Etkisini Değerlendirme” raporu (YKTED) Ankara Çengel Han’ın müze kullanımına yönelik müdahalelerin değerlendirilmesine sınanmıştır. Çengel Han, Ankara Kalesi’nin bulunduğu bölgede, müze kullanımındaki Safran Han ve butik otel olarak kullanılan Çukur Han ile birlikte aynı yönetim tarafından restore edilerek işletilen ve birbiri arasında verilen kullanımlar ile ilişkilendirilerek hizmet veren yapılar kümesinin bir parçasıdır. Bu makalede, söz konusu üç hana ilişkin çalışmadan seçilen Çengel Han’ın, müze olarak yeniden kullanımının gereksinimleri ile yapı ve müdahale ilişkisinin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

2. Yöntem

Tarihi yapıların özgünlüğü, konum, biçim, malzeme, teknik ve işlev olarak değerlendirilmektedir². Bu çerçevede Çengel Han’ın “Müze” olarak yeniden kullanım müdahalelerinin tarihi yapıya etkisi;

- Yapının tanımlanması, çözümlenmesi ve değerlendirilmesi kapsamında; mimari, mekân cephe, strüktür, yapı malzemesi, mimari detaylar gibi teknik özellikleri ile özgün değerlerinin korunma durumu,

- yapının yeniden kullanım öncesi sorunları,

- yeniden kullanım gereksinimi mekânsal kurgu,

- yeniden kullanım için gereken koruma müdahaleleri,

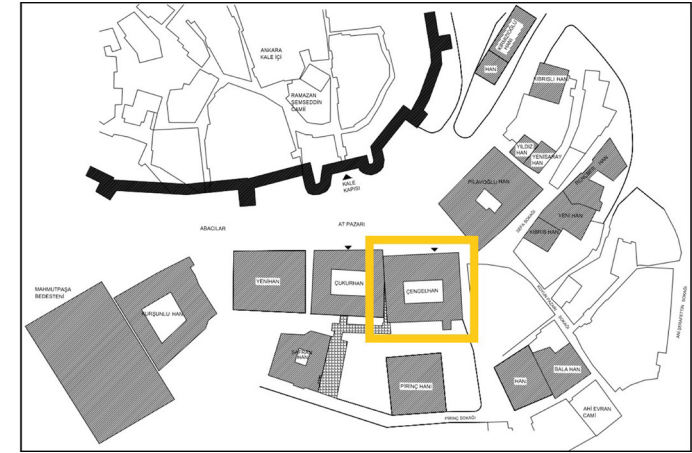
bağlamında irdelenmiş; bu doğrultuda hazırlanan etki değerlendirme (YKTED) raporu ile sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır.

3. Çengel Han’ın Tanımlanması, Çözümlenmesi ve Değerlendirilmesi

Çengel Han, Ankara ili, Altındağ İlçesi, Sutepe Mahallesi, 1487 m² yüz ölçümüne sahip bir alanda kurulmuştur³. Kuzeybatı cephesinde Çukur Han’a bitişecek kadar yakın, güneydoğuda Arı Sokağına cephe vermekte, kuzeydoğu yönünde karşısına yakın Samanpazarı’na inen sokağın doğu kenarında Pilavoğlu Hanı, biraz daha doğuda Rençber Hanı, Kıbrıs Hanı, güneybatısında Safran Han ve halen Arkeoloji Müzesi olan Mahmut Paşa Hanı (Kurşunlu Han) bulunmaktadır (Şekil 1).

Çengel Han, giriş cephesinde iki katlı, batıdaki eğimden yararlanılarak yapılan kat ile bu kısım üç katlıdır (Ersoy, 1991b: 76-98; Öney, 1971:137-138)

(Resim 1). Revaklar ve hücreler ortadaki bir avlu etrafında sıralanmıştır. Ana girişin üzerinde bir mescidi bulunmaktadır (Özdemir, 1986: 36). Günümüze kadar özgünlüğünü koruması (Öney, 1971: 138) ve Ankara’daki hanlar arasında kitabeli bulunması bakımından önemli bir yapıdır (Ersoy, 1991a: 57). Kuzeydoğudaki giriş kapısı üzerinde yer alan sülüs yazılı kitabeline göre 1522-1523 yılında yapılmıştır (Bakırer ve Madran, 1984: 114). Ankara Şer’iye Sicili’nde 635 no.lu defterin 137’inci sayfasında kayıtlı Hicri 965, Miladi 1557 tarihli vakfiyede “Rüstem Paşa Vakfı”na ait olduğu bilgisi yer almaktadır (Ergenç, 1973: 8). Çengel Han, 1580-1596, 1620-1622, 1655-1656 yıllarına ait Ankara Şer’iye sicili kayıtlarında geçmektedir (Taş, 2006: 199). Bu yüzyılda Atpazarı çevresindeki Çengel Han, Zağferan Han ve Kurşunlu Han’ın, İran’dan ve Anadolu’dan gelen tüccarlar tarafından tercih edildiği bilinmektedir (Ersoy, 1991a: 56-57). 18. yüzyılda da önemini koruduğu anlaşılan Çengel Han, Ankara’daki esnaftan alınan ihtisap vergisi hakkındaki 2 Ekim 1827 tarihli bir şer’iye sicilinde, 26 oda 2008 para olarak yer almıştır (Ongan, 1957: 60).

Şekil 1. Ankara tarihi Hanlar Bölgesi ve Çengel Han’ın konumu⁴.

Çengel Han, 1972 ve 1980 yıllarında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu’na tescillenmiş, 1986 yılında Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu’na tescil kaydı devam eden taşınmazlar listesine alınmıştır.

⁴ Ka-Ba, Eski Eserleri Koruma ve Değerlendirme Mimarlık Ltd.Şti.’nin “Ankara-Ulus Çengelhan Müze Koruma-Onarım ve Yeniden İşlevlendirme Projesi”(2002) paftalarından ve Ömür Bakırer ve Emre Madran’ın, Tarih İçinde Ankara, 1981 Seminer Bildirilerinde yer alan “Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedestenin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi” adlı makalesinde Ankara Hanlar Bölgesi çizimlerinden işlenmiştir.

² <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>.

³ Tapu Kaydı

1990 yılında Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi kararı ile "Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma İslah İmar Planı"nda Çengel ve Çukur Han'ın kullanım amacı turistik konaklama-çarşı olarak belirlenmiş, sonrasında "Ankara Büyükşehir Belediyesi Protokol Binası ile Sanat Evi" olarak plan değişikliği yapılmasına ilişkin teklif onaylanmıştır.

1997 yılında ise Çengel Han ve müştemilatı Vakıflar Genel Müdürlüğü adına tapulanmış; "Müze Turistik Çarşı" olarak işlev değişikliği önerisi 2002 yılında Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca uygun bulunmuştur.

Çengel Han, "kullanarak yaşatma" ilkesinin doğrultusunda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 2006 yılında ihale edilmiş Restore-Et İşlet-Devret Modeli ile Rahmi Koç Müzecilik Vakfına 18 yıllığına kiraya verilmiştir (Aksoy, 2010: 136).

3.1 Çengel Han'ın Yeniden Kullanım Öncesi Durumu

Yapı, 16. yüzyıl Klasik Osmanlı Han planı mekânsal kurgusunu korumaktadır. Bodrum katı, mekânın ortasında bulunan farklı ölçülerde 8 adet ayak ile desteklenmektedir. Tek mekândan oluşan bu katın güneybatı yönünde yapının tek çıkıntısı olan tuvalet mekânı bulunmakta olup özgün kabul edilmektedir. Bodrum kattan kuzeybatı yönünde tek kollu taş bir merdiven ile avluya ve alt kata ulaşılmaktadır.

Alt katta, ana giriş eyvanı ve Çukur Han tarafına açılan kapı eyvanı ile tuvalet mekânı hariç, 26 mekân, üst katında ise tuvalet hariç 29 mekân yer almaktadır. Uzun revaklar yönünde 6 ve kısa kanatlar arasında 2 adet olmak üzere alt ve üst katlarda 10'ar adet ayakların taşıdığı revaklar, odalar gibi tonozlar ile örtülmektedir.

Hanın kuzeydoğu ana giriş cephesindeki dükkânlar plan ve form olarak mevcuttur. Ana giriş kapısı üzerindeki mescit mekânının cephesine ilişkin plan düzleminde yapıdan gelen izleri bilgi verse de duvar, üst örtü ve açıklıklarına ilişkin veriler yeterli değildir (Resim 1).

Rölövelerdeki son yüzyılda Vehbi Koç'un bir dönem çalıştığı yapının avlusunda güneybatı (arka) kanadın önüne eklenen ahşap karkas, kerpiç dolgulu ve üzeri kiremit örtülü mekân varlığını sürdürmektedir (Resim 2). Avludaki çeşme merdivenin başladığı revak ayağına bitişik olup, merdivenin üzerinde ahşap karkas kerpiç dolgulu muhdes bir oda (hancı odası) yer almaktadır.

Resim 1. Giriş Cephesi (Mescidin Görünümü) (1992) (Solda)
Resim 2. Güneydoğu Revaka Avludan Bakış (1992) (Sağda)

Kuzeydoğu (giriş yönü) kanadında girişin solunda 2, sağında 4 mekânın dericilik ile ilgili imalatlarda kullanılan tuz ve suya maruziyetten kaynaklı, güneybatı kanadında ise 2 mekânın aralarındaki duvarların hasarlı olduğu eski fotoğraflardan belirlenmiştir (Resim 3).

Resim 3. Kuzeydoğu Revak Ayakları (1992)
Resim 4. Üst Revak Tonoz İzleri (1992)

Ayrıca hanın statik sorunları nedeniyle kuzeydoğu ve güneybatı uzun kanatların alt ve üst kat tonozları üzengi seviyesinden kesilerek yerine ahşap döşeme ve tavanlar kullanılmıştır. Bu revakların tonoz üzengisi ve revak ayakları mevcut olup kısa revak kanatlarında özgün boyut, form ve malzemesine ilişkin izler bulunmaktadır (Resim 4).

Kapı ve pencere açıklıkları özgün boyut, form ve malzemesini korumakta, kapı doğramaları ve pencere parmaklıklarına ilişkin yapı içinde örnekler olmasına karşın pencere doğramaları ve (varsa) kepeneklere ilişkin bilgi

bulunmamaktadır.

Yapının yatay sirkülasyonu revaklarda, düşey sirkülasyon ise üst kat ve bodrum katta tek kollu merdivenle sağlanmaktadır. Üst katta çıkan tek kollu merdiven özgündür. Bodrum kata inen merdiven avluya eklenen dükkândan dolayı yerinin değişip değişmediğine ilişkin bir bilgi kaynağı olmadığından yorum yapılamamış, özgün kabul edilmiştir.

Han odalarının niş ve ocakları zaman içerisinde bozulsa da özgün boyut, form ve malzemesi yapı içi karşılaştırmadan elde edilebilmektedir. Birçoğunun izleri bulunduğundan tamamlamalar her biri için yapılmıştır.

Yapının beden duvarları kaba yonu taştan, kemerler ve tonozlar ise tuğladan inşa edilmiştir. Revak ayakları ve revaka açılan duvarların cepheleri 1/3 taş/tuğla almaşık düzende örülmüştür. Dış cephede kaba yonu moloz taş duvar kat seviyelerinde 3 sıra tuğla hatıllarla, yapı içinde ise ahşap gergi ve hatıllarla güçlendirilmiştir.

Kapı kemerleri üst katta dilimli kemer ve kaş kemerli olup, bu özelliği ile dönem yapılarından farklılık göstermektedir. Önceki kullanımlarda kimi kapı üzerindeki ahşap hatıllar kesilmiştir.

3.2 Çengel Han'ın Özgün Değerlerinin Belirlenmesi

Yeniden kullanım uygulamalarında müdahale ölçeğinin özgün değerleri korumaya yönelik önceliklendirilmesi gerekmektedir. Müdahale derecesi binanın yapısal durumuna bağlı olabileceği gibi, verilen kullanımın yapının mevcut durum kapasitesini zorlamasından da kaynaklanabilir. Yeniden kullanım için yapı kapasitesinin zorlanması nedeniyle yapılacak müdahalelerin derecesi, kullanımın yapı tarafından karşılanmadığının da bir göstergesi kabul edilmeli veya daha uygun kullanımlar yeniden değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmede özgünlük değerlendirme ölçeği aşağıdaki gibi (Çizelge 1 ve 2) belirlenmiştir.

Birimlerin Özgünlük Değerlendirme Ölçeği	
1	Çok Düşük-değişmiş, özgün bilgiler yok
2	Düşük-Çok değişmiş, kısmen özgün bilgiler var
3	Orta-Az değişmiş, özgün bilgiler var
4	Yüksek-Çok az değişmiş, özgün bilgiler var
5	Çok Yüksek-değişmemiş, özgün

Çizelge 1. Özgünlük Değerlendirme Ölçeği

Yapının özgünlük değerlendirmesi	
0-20	Çok Düşük- Mekânsal kurgu, cephe düzeni, yapım tekniğinde, malzeme ve mimari unsurlarında değişimler olması
21-40	Düşük- Mekânsal kurgu, cephe düzeni, yapım tekniğinde kısmi değişimler olmuş, malzeme ve mimari unsurlarında değişimler olması
41-60	Orta-Mekânsal kurgu, cephe düzeni, yapım tekniğinde az, malzeme ve mimari unsurlarında değişimler olması
61-80	Yüksek- Mekânsal kurgu, cephe düzeni, yapım tekniği değişimler olmamış, malzeme ve mimari unsurlarında kısmi değişimler olması
81-100	Çok Yüksek-Mekânsal kurgu, cephe düzeni, yapım tekniği, malzemesi ve mimari unsurlarında değişimler olmamış

Çizelge 2. Özgünlük Değerlendirme

Şehir içi hanlar için özgün değerler, biçimi oluşturan unsurlar; mekânsal kurgu (oda, revak, avlu, kapı, pencere ve ocak nişi gibi mimari öğeler ile kapı, pencere doğrama, kepenk, kanat gibi hareketli elemanlar), yapım sistemi (temel sistemi, düşey ve yatay taşıyıcılar, düşey/yatay sirkülasyon, örtü sistemi), yapım malzemesi (taş, tuğla, kerpiç, ahşap, metal, harç sıva), cephe düzeni, dış cepheler ve avlu cepheleri olarak belirlenmiştir. Biçimsel olarak mimari bütünlüğün korunup korunmadığı belirlenmiştir. Buna göre Çengel Han'ın yeniden kullanım öncesi özgünlük değerlendirmesi Çizelge 3'de verilmiştir.

Yapının onarım öncesi özgünlük değerlendirmesi			
1	Mekânsal kurgu (boyut, form, malzeme)	Odalar	5
2		Revaklar	4
3		Avlu	4
4	Yapım sistemi	Temel sistemi	5
5		Düşey taşıyıcılar	5
6		Yatay taşıyıcılar	4
7		Örtü sistemi	3
8		Yatay/Düşey sirkülasyon	5
9	Yapım malzemesi	Taş	5
10		Tuğla/Kerpiç	5
11		Ahşap	4
12		Metal	4
13		Harç/Sıva	4
14	Cephe düzeni	Dış cepheler	4
15		Avlu cepheleri	3
16	Hareketli unsurlar	Kapı	3
17		Pencere	2
18	Mimari unsurlar	Kapı	5
19		Pencere	5
20		Niş /Ocak	4
Özgünlük genel toplam			83

Çizelge 3. Çengel Han'ın Yeniden Kullanım Öncesi Özgünlük Değerlendirmesi

Buna göre; hanın özgünlük derecesi 100 değer üzerinden 83 olarak belirlenmiş olup, özgünlüğü çok yüksek olarak değerlendirilmektedir. Hanın özgün mekânsal kurgusunu, yapım tekniği, teknolojisi ve malzemesini büyük ölçüde koruduğu söylenebilir. Yapının özgünlük derecesi “çok yüksek” olmasına karşın, taşıyıcı sistem ve malzeme açısından yapısal durumu kuzeydoğu ve güneybatı revak kanatlarının yok olması, alt kat kuzeydoğu kanadındaki odaların duvarlarında nem ve tuz nedeniyle oluşan tahribatlar, güneybatı köşedeki beden duvarlarında gevşeme göz önüne alındığında “orta” kabul edilmiştir.

4. Çengel Han'ın Müze Olarak Yeniden Kullanımın Tasarımı

Ahunbay'a göre, tarihi bir yapının minimum müdahale ile kapasitesini zorlamadan verilecek en uygun yeniden kullanım alternatifi, müze kullanımına uyarlanmasıdır (Ahunbay, 1996: 97). Minimal düzeyde de olsa, bu tür uyarlamalarda da, fiziksel koşulların sağlanmasına yönelik (yangın, nem, hırsızlık vb) düzenlemelerin veya depo, ofis, servis gibi gereksinimlerin neden olacağı müdahalelerin yapılması kaçınılmazdır.

Müze kullanımın gereksinimi mekânsal planlama

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca yayımlanan “Özel Müzeler ve Denetimleri Hakkında Yönetmelik”te “Müze Yeri” başlıklı 6. maddesinde müze olarak kullanılacak yapının;

- Müstakil bir yapı veya ayrı bir bölüm olması,
- Mevcut kültür ve tabiat varlıklarının teşhirine, depolanmasına ve grup ziyaretlerine uygun olması,
- Kültür ve tabiat varlıklarının sağlıklı bir şekilde korunmasına uygun olması,
- Gerektiğinde kültür ve tabiat varlıklarının bakımının yapılabileceği bir atölyenin bulunması,
- Ziyaretçilerin müracaat, dinlenme yeri, tuvalet ve diğer zaruri ihtiyaçlarını karşılayabilecek tesislerin bulunması,
- Yangına, sabotaja ve hırsızlığa karşı emniyet tedbirlerinin alınmış olması,⁵ gerekmektedir

Söz konusu mekânlar için boyut ve form açısından bir kısıtlama bulun-

⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15817&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>

madığından müze kullanımının, ihtiyaç programında yer alan mekânların teknik donanım ve yasal gereklilikleri yerine getirmesiyle, han yapısından karşılanacağı anlaşılmaktadır.

4.1 Çengel Han İçin Yapı-Yeniden Kullanım İlişkisinin Değerlendirilmesi

Özgün değerlerin belirlenmesinin ardından, ikinci aşamada yeniden kullanım gereksinimleri ile özgün yapının mevcut mekânsal kurgusu, strüktürel özellikleri, cephe düzeni, yapı malzemesi, mevcut kullanıcı yükü, servis mekanları, sirkülasyon ağı, yasal gereklilikler (elektrik, telekomünikasyon, aydınlatma, ısıtma, havalandırma, akustik, sıhhi tesisat, iklimlendirme yangın koruma, iş sağlığı ve güvenliği, özel gereksinimli birey erişimi), çevre ve bağlamı açısından değişim ve dönüşümlerin karşılaştırılması yapılarak olumlu, olumsuz ve nötr etkisi ortaya konulmuştur.

Mekânsal kurgu açısından; Çengel Han'ın, birbirinin tekrarı niteliğindeki mekânları form ve boyutları bakımından yatay bölünmeler ile kat eklemeye ve düşey bölünmeler için yeterli hacme sahip değildir. Müzenin alt, üst ve bodrum katındaki mekanlar dahil müze işlevi için doğrudan kullanılacak mekân sayısı 58 adettir. Bu mekanlardan 54'ünün boyut ve formu ile hacimsel özellikleri aynıdır.

Müze kullanımı için mekân boyut kısıtlaması olmamakla birlikte, eserlerin sergilenmesi için gerekli mekânlar ile idari, depolama, atölye, ziyaretçi konforu (dinlenme-tuvaletler vb), eser ve yapı güvenliği gibi mekân gereklilikleri bulunmaktadır.

Yapının, büyük müdahalelerde bulunulmadan “Müze-Turistik Çarşı” olarak yeniden kullanımı için, sergileme amaçlı büyük mekânlara sahip olmaması nedeniyle daha çok taşınabilir küçük eserlerin sergilenmesi plan ilkesi olarak kabul edilmiştir. Yan yana sıralanmış küçük mekânlardan oluşan hanın rahat gezilebilmesi için sergileme düzeni bakımından bölümler halinde değerlendirilmiştir.

Öncelikle zemin katta kuzeydoğuda yer alan mekânların taşıyıcı duvarları nem ve tuzlanmadan dolayı statik açıdan risk taşıyacak ölçüde bozulmuştur. Burada bir dizi mekân arasında kalan, ileri derece bozulmuş duvarların kaldırılması, ancak izlerin korunmasına karar verilerek “geçici sergileme mekânı” oluşturulması düşünülmüştür. Bu şekilde mekânların birleştirilmesi kararı, zemin ve üst kattaki bazı mekânları ayıran duvarların kaldırılarak genişletilmesi için uygulanmıştır (Bkz. Şekil 2).

Mekân kapılarının alçak olması bir müze olarak yapının gezilmesini güçleştirdiğinden, tuğla örgülü alınlıklı kemerli kapılara sahip bazı mekânlarda,

mekâna girişin kolaylaştırılması için yapı genelinde gerekli görülmesi halinde kapı yükseklikleri artırılmıştır. Kapı üzerindeki kemerli alınlıkların tuğla örgüsüne ilişkin bilgiler bazı mekânlarda özgün örneklerde korunmuştur. Yapılan bu uygulamalardan sonra özgün mekân kurgusunun okunabilirliği teknik uzmanlarca yapılabilmektedir. (Resim 5,6).

Resim 5. Ara Duvarlara Açılan Geçitler (2019) (Solda)
Resim 6. Kapı Hatılları ile Kemer Aynalıkları (2019) (Sağda)

Yapıda az sayıdaki büyük mekânlardan bodrum katı lokanta, avlu ise kafe olarak planlanmış, sonrasında geçici sergileme vb. kullanımlar için düzenlenmiştir.

Tuvalet mekânı üst katta alt kat hizasına kadar genişletilmiş, özgünde var olmayan bir gabariye ulaşmış bir eklenti olarak seyir mekânı düzenlenmiştir. Mescit mekânı mihrabı kafe kullanımı nedeniyle kapatılmıştır. Yeniden kullanım gereği bu uygulamaların mekânsal kurguya etkisi "nötr" olarak değerlendirilmiştir.

Strüktürel açıdan; Çengel Han taş, tuğla, harç bileşiminden oluşan kompozit taşıyıcı sistemi ile masif bir yapıdır. Müze kullanımı için yapı bütünlüğünün sağlanması ve yapısal güçlendirme gerektirmiştir. Hanın kuzeydoğu ve güneybatı yönündeki uzun kanatlarında üzengi seviyesinde yok olan tonozları yapıdan gelen izleriyle ve kısa kanatlardaki bilgilerle

bütünlüğüne kavuşturulmuştur.

Bu amaçla alt kat ayakları ayak köklerine kadar açılarak sağlamlaştırılmış, güneybatı ve kuzeydoğu yönündeki (uzun aks) kesilmiş revak tonozları özgününe göre bütünlüğüne kavuşturulmuş, kesilmiş ahşap tonoz gergilerinden mevcut olanlar güçlendirilmiş ve eksik olanlar tamamlanmıştır.

Ayrıca Hanın yamaç ve vadiye bakan temel duvarlarının altına betonarme perde yapılarak zemin güçlendirilmiştir. Bu şekilde yapının tonozlarındaki açılmalar, hem zeminden hem de revaklar düzeyinde, gergilerinin de güçlendirilmesiyle yapısal olarak emniyete alınmıştır.

İç avlu üzeri çelik taşıyıcı sistem ve cam malzeme ile kapatılarak avlu ayakları mesnet olarak kullanılmıştır. Böylece avlu dış atmosferik olaylara bağlı kalmaksızın kullanımına elverişli hale getirilmiştir. Yapılan strüktürel müdahaleler olumlu olarak değerlendirilmiştir.

Cephe düzeni açısından; Müze işlevi gereği, dinlenme alanı, lokanta-kafe olarak bodrum katta dış duvarlarına camekânlı bir mekân eklenmiştir. Özgününde olmayan camekân eklenti, öncesinde lokanta olarak işlevlendirilmiş, ancak sonrasında sergi alanı olarak kullanılmıştır (Resim 7).

Resim 5. Arka Cephe (2007) (Solda)
Resim 6. Resim 8. Ön Cephe (2019) (Sağda)

Yapının özgününde bulunan güneybatı cephedeki (arka) tuvalet çıkıntısında üst kat tuvalet mekânı zemin kattan daha dar olarak tasarlanmıştır. Yeniden kullanım gereği alt kat tuvalet sınırlarına genişletilerek, camekân seyir mekânı olarak tasarlanmıştır.

Kuzeydoğu (giriş) cephesindeki dükkânların önüne, ahşap dikmelerin taşıdığı, metal kaplamalı, sundurma örtü yapılmıştır (Resim 8). Hanın yol kotundan aşağıda kalmasından dolayı bu sundurma, dükkânların dış cephesinin okunabilirliğini azaltmıştır. Aynı cephedeki Mescit mekânı,

restitüsyon kaynakları yeterli olmadığından camekan olarak cepheye yansıtılmıştır.

Avlunun üzeri kapatılarak müze kullanımında sergileme mekânı yaratılmıştır (Resim 9).

Resim 9. Avlu Üst Örtü, Revak Korkulukları Ve Özel Gereksinimli Birey Asansörü (2018)

Özgününde var olan detayları bilinmeyen mekân ile özgününde bulunmayan ancak mimari gereklilik olarak yeniden kullanım gereği eklenen mekânlar, aynı mimari tasarımda vurgulanmıştır. Bu nedenle mimari bütünlüme ya da ek mekân ayrımı çelişki yaratsa da, seçilen malzeme ve işçilik bakımından yapıyla uyumlu bir görüntü verdiği için, cephe düzenine mekânsal eklenti ve mimari bütünlümenin yansımaları bakımından olumlu değerlendirilmiştir.

Yapı malzemesi açısından; Hanın taşıyıcı sistemi moloz, kesme taş ve tuğla malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Ahşap malzeme, kemer gergilerinde, kapı ve pencere açıklıklarında hatıl olarak, kapı ve pencerelerinin doğrama ve kanatlarında ise dövme demir elemanlar ile birlikte yer almaktadır.

Han günümüze sıvasız olarak ulaşmış olup, derz harçları kireç esaslıdır. Hanın revak ayakları özgün malzemesiyle uyumlu malzemeler ile sağlamlaştırılmıştır.

Hanın bazı mekânlarının beden duvarlarında oluşturulan açıklıklar çelik sistemlerle desteklenmiştir.

Avlunun üzerini kapatan çatı örtüsünde cam ve çelik kullanılmış; revaklarda yatay hatlarıyla avluyu zedelemeyen hafif, cam ve çelik korkuluklar

uygulanmıştır. Özel gereksinimli bireyler için asansör, rampa ve korkuluklar aynı şekilde cam ve çelikten yapılmıştır (Resim 9).

Yapıdaki tüm odalar ve revakların zemini tuğla malzeme ile döşenmiştir. Özgün tuğla döşemeler korunmuştur. Kapı girişlerinde ise yapı malzemeleri ile uyumlu tonda harçla boş alanlar doldurulmuştur.

Taş duvarların örgüsündeki eksiklikler tuğla malzeme (örgü) ile tamamlanmıştır. Taş malzeme ve tuğla malzemeli örgülerde farklı renk ve dokulara sahip harçlar kullanılmıştır (Resim 10). Böylece taş örgüde tuğla kullanılarak, derzlerde farklı renk ve doku oluşturularak onarım belirtilmek istenmiştir.

Resim 10. Moloz Duvarda Tuğla Bütünleme Uygulaması (2019)

Hanın özgün halinde bulunmayan yeni elemanları, malzemesi, tekniği ve rengi ile kendilerini belli edecek şekilde, ancak hanın yapı malzemesi ve mimarisine uyumlu şekilde seçilmiştir. Tahrir olan malzemeler taşıyıcı özelliğe sahip unsurlarda benzer malzemeyle, diğer örgülerde farklı malzemeyle, her iki durumda da özgünden ayırt edilebilir şekilde uygulanmıştır.

Yasal gereklilikler (teknik donanım) açısından; Yapı, mevcuduna eklenti tuvalet mekanları dışında, ek bir mekâna sahip değildir (Şekil 2). Hana, yapıyla bütünleşmeyen (sökülebilir, takılabilir) sistemler eklenmiştir. Isıtma için avludan zemin ısıtma sistemi kurulmuştur. Tuvalet kısmında ve Çukur Han yönündeki kanadın kuzey ucundaki odada eklenen havalandırma boruları duvardan geçirilmiştir (Resim 11). Ayrıca, avlunun üzerini kapatan üst örtüden de havalandırma sağlanmaktadır. Bu ekler, genel olarak yapıya fiziki müdahale gerektiren aşırı uygulamalara neden olmadığı için, olumlu değerlendirilmektedir.

Sirkülasyon ağı açısından; Hanın ana giriş kapısına, yol kotundan merdivenle ulaşılmaktadır. Bu merdivenin ve iç mekânda alt kattaki zemin kot farklarından ortaya çıkan basamakların bir kısmı özel gereksinimli birey

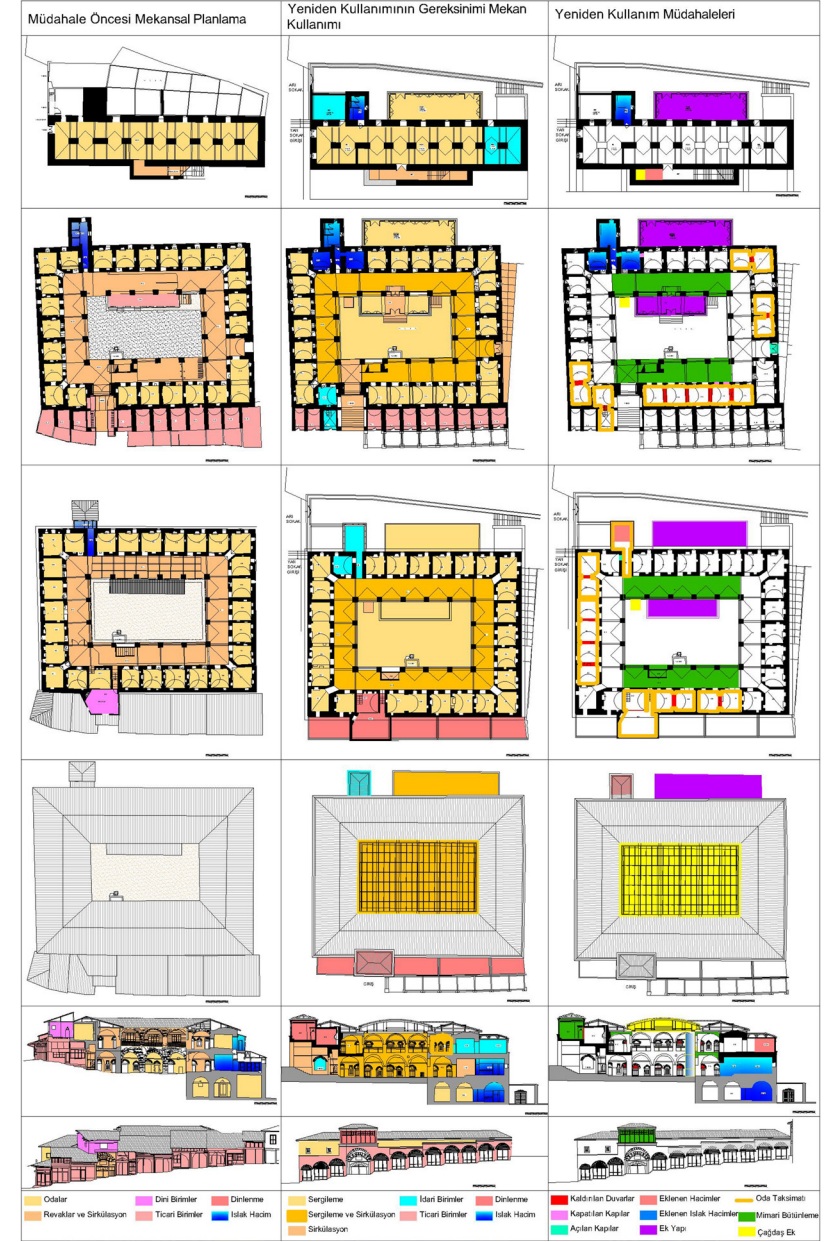
Resim 11. Havalandırma Tesisatı (2019)

erişimi için rampa olarak düzenlenmiş ve korkuluk eklenmiştir. Aynı amaçla avlunun güneybatı kanadına, ilk revak boşluğu önüne hidrolik sistemli, cam ve çelik malzemeden bir asansör yerleştirilmiştir. Asansörün bodrum kata erişiminin sağlaması için yapının revaklarının izdüşümünden asansör yuvasına kadar merdiven holü uzatılarak genişletilmiştir (Şekil 2). Giriş revakından üst kata erişimi sağlayan özgün tek kollu merdivenle, güneybatı kanadın batı ucundan avlu kotundan bodrum kata inen tek kollu merdiven korunmuştur. Hana eklenen bu sistemler bir yük getirmediğinden olumlu değerlendirilmektedir.

Çevre ve bağlamı açısından; Çengel Han, bulunduğu tarihi ticari çevrede kütle olarak At Pazarının önemli bir bileşenidir. Ulaşım ve erişim açısından güneybatındaki okul ile han arasında, ayrıca Kale civarında, Belediye ve özel otopark işletmeleri bulunmaktadır. Hanın Müze olarak yeniden kullanımı, alandaki diğer hanlara yeniden kullanım verilmesi ve kale çevresinde yapılan düzenlemeler halkın ilgisini artırmakta hem turistik hem de eğitsel anlamda mekânı çekim noktası haline getirmektedir. Bölgenin kültürel sürekliliğinin artırılmasına önemli bir işlevi bulunduğu için olumlu değerlendirilmektedir.

4.2 Çengel Han İçin Yapı-Yeniden Kullanım Gereği Müdahale İlişkisinin Değerlendirilmesi

Çengel Han'ın Müze kullanımına yönelik müdahaleleri Şekil 2'de şematik olarak gösterilmiştir.

Müdahale ölçeği: Bakım, onarım, yeniden yapım olarak ulusal mevzuatımızda tanımlanan müdahale ölçeklerinden,⁷ "onarım" başlığındaki "esaslı onarım" müdahaleleri olan; sağlamaştırma, güçlendirme, bütünleme/tamamlama, yenileme, temizlik başlıkları ile çağdaş yaşam konfor şartlarının ve yasal gereklilikler ile yeni yapısal, hacim ve kütle eklentileri değerlendirilmektedir. Bu çalışmada yapıların esaslı onarım müdahaleleri incelendiğinden, müdahale ölçeği ayrıca ölçeklendirilmemiş ve hesaba katılmamıştır.

Müdahale yaklaşımı: Yeniden kullanımın gereksinimi; mekânsal (ekleme/kaldırma) ve cephe düzeninde değişimlerin (ekleme/kaldırma), yatay düşey sirkülasyon-erişilebilirlik, sıhhi tesisat müdahaleleri, elektrik, telekomünikasyon, ısıtma, havalandırma müdahaleleri kapsamındaki uygulamaların özgün yapının karakteristik özelliklerini koruyacak ve okunabilirliğini sağlayacak şekilde, özgünden ayırt edilebilir ve geri döndürülebilir olup olmadığına göre 1-5 arası bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Yapısal müdahaleler (Temel Sistemi: TS, Yatay Taşıyıcılar: YT, Düşey Taşıyıcılar: DT, Örtü sistemi: ÖS) ve yapı malzemesine müdahaleler (YM) müdahale üslubu (taklit/benzetme-yorumlama/ zıtlık) (Engin, 2009: 29-31; Pekol, 2010: s.60-165; Plevoets ve Cleempoel, 2014: 74-85) ile ayırt edilebilir ve geri döndürülebilir uygulama biçime göre değerlendirilmektedir.

"Taklit" ve "Benzetme/Yorumlama" özgün yapıdaki malzeme, işçilik ve detayların benzerlerinin üretilmesidir. "Taklit" üslubundaki uygulamaların zaman içerisinde ayırt edilememesi, yapının onarım geçmişinin anlaşılmasını imkânsız hale getirmektedir. Mimari estetiğin korunmasında etkisi yüksek, ancak bilimsel restorasyonun temel ilkelerinden biri olan günümüz müdahalelerinin özgününden ayırt edilebilir olması ilkesi ile çelişmektedir.

Benzetme ve yorumlama, taklit gibi yapının özgün detaylarının yeniden yorumlanmasıdır. Genellikle süsleme programlarında karşımıza çıkan bu uygulama yapının her bir detayında da uygulanmıştır. Bu tür uygulamaların, zaman içerisinde, dönem ekinde ziyade yapıyla bütünleşmesi sorunu bulunmaktadır. Bu tür uygulamalar, özgünden ayırt edilebilir ve gelecekte tekrar değerlendirme gerekecek koruma uygulamalarını engellemeyecek şekilde geri döndürülebilir detaylarda üretilmesi durumunda,

⁷ İnternet: Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları (660 nolu İlke Kararı), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Web: <http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/18338,660-nolu-ilke-karari.pdf?0>, adresinden 12 Ekim 2019'da alınmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Mülga Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 5.11.1999 gün ve 660 nolu İlke Kararı, doğrudan doğruya yeniden kullanım konusunu düzenlemektedir. "II. Esaslı Onarım İlkeleri" bölümünün (d) bendinde, yeni işlev verilecek yapılarda yapılacak eklerin niteliği ve korunması gerekli kültür varlığıyla bütünleşmesi, tasarımı yapan mimar tarafından gerektiğinde avan proje niteliğinde hazırlanarak, koruma kurulunun görüşüne sunulması gerektiği belirtilmektedir.

ilkesel olarak kabul edilebilir.

Yeni müdahalelerin bir katman olarak uygulanması (palimsest) yaklaşımının (Plevoets ve Cleempoel, 2014: 85) müdahale biçimi, zıtlık, eski ve yeni bir arada ve uyum içinde sunmayı hedeflemektedir (Engin, 2009: 30-31). Özgün dokudaki malzemelerin, yenileri ile yapılacak bütünleme ile bozulanların değiştirilmesinde yeni uygulamaların ayırt edilebilmesi için birtakım yöntemler kullanılmaktadır. Zıtlık yaratılması için, özgün dokudaki, örgüdeki malzeme boyutlarından farklı boyutlarda (daha küçük/büyük), özgün dokuyla yeni dokunun farklı yüzeylerde (yeni yüzeyin özgünden geride/önde), yeni dokuda farklı işçilik (taraklama yönü değiştirme/ yüz açmamak/ mucarta ile farklı doku oluşturma vb.), özgün dokuyla yeni doku arasında ince derz ile ayırma vb. uygulamalar yapılmaktadır.

Müdahalenin ölçeği, yapının özgün elemanlarında gerçekleştirilen müdahalenin uygulama üslupları ile (özgün malzeme ile taklit edilmesi, zıtlık yaratılması, çağdaş malzeme ile yapılması ya da palimsest yani katmanlar halinde uygulanması üslupları) özgünden ayırt edilebilir, geri döndürülebilir, bu işlemler esnasında özgüne zarar verilmemesi gibi, uygulamanın yöntemi ile ilişkilendirilerek ve buna göre derecelendirilmesiyle belirlenmiştir.

Sağlamaştırma müdahalesi, sorunları giderilen özgün malzemenin tekrar aynı malzeme ve işçilikle yerine konması olarak tariflenmiştir. Özgün malzemesinin yeniden kullanılıyor olması nedeniyle en az müdahale olsa da fiziki bir uygulama olması nedeniyle (1) değer verilmiştir.

Özgün sistem/doku/malzeme ile uyumlu yeni malzeme (özgünle aynı fiziksel ve kimyasal özelliklere sahip, renk, doku uyumu) ile uygulama biçimine bağlı olarak ayırt edilebilir/edilemez ve geri döndürülebilir-alınabilir/alınmaz olmasına bağlı benzetme ve zıtlık üslubundaki uygulamalar 2-4 arasında, taklit uygulamalar ayırt edilebilir olamayacağından 3-5 arasında değerlendirilmiştir.

Yapının bünyesinde özgününden günümüze hiç var olmayan, ancak günümüz ihtiyaçlarından kaynaklı olarak yeni sistemlerin eklenmesi (çelik, cam, ya da özgün malzeme ile geleneksel uygulamalar dahil), yapının taşıyıcı sistemi ve cephe özelliklerini değiştirmesi açısından yapıya getireceği yük ile birlikte yapıdan ayırt edilip edilmeyeceğine ilişkin değerlendirme 3-5 aralığında değerlendirilmiştir.

Uygulamada işçilik hataları iş kalitesini belirleyen etken olmasına karşın, ön değerlendirme yapılmasını sağlaması bakımından oluşturulan sisteme etken olarak dâhil edilmemiştir.

Özetle; yeniden kullanımın ihtiyacı dönüşüm ve değişimlerin yapılması için gereken müdahaleler, müdahale üslubuna, ayırt edilebilir ve geri döndürülebilirlik ilkesine göre 1-5 arası değerler ile derecelendirilerek, "müdahale derecesi kontrol listesi" oluşturulmuştur. Yeniden-kullanım müdahale ilişkisi için bu değerler Çizelge 5 "müdahale etkisi" tablosuna aktarılarak sonuçları Çizelge 4'te değerlendirilmiştir. Çizelge 4'e göre 0-50 değer arasında değişen yeniden kullanım-müdahale ilişkisinde 21-30 değer kabul edilebilir düzey üst sınırı olarak belirlenmiştir. Bu sınırların aşılması durumunda yeniden kullanım müdahaleleri yeniden değerlendirilmeli ya da yeniden kullanım önerisi için daha uygun seçeneklerin araştırılması düşünülmelidir.

Yeniden kullanım- müdahale değerlendirilmesi		
0-10	Çok az müdahale	İdeal
11-20	Az müdahale	Uygun
21-30	Orta derece müdahale	Kabul edilebilir düzey sınırı
31-40	Çok müdahale	Yeniden kullanım müdahaleleri yeniden değerlendirilmeli
41-50	Aşırı müdahale	Yeniden kullanım önerisi yeniden değerlendirilmeli ya da değiştirilmeli

Çizelge 4. Müdahale Değerlendirmesi

Yapılan müdahalelerin tekrarlanır şekilde birçok mekânda yapılması durumunda, yapıdaki mekân sayısına ve müdahale yapılan mekân sayısı ile orantılanarak, müdahale derecesine ilave edilerek etkisi belirlenmiştir.

Buna göre Çengel Han'da gerçekleştirilen müdahaleler aşağıda Çizelge 5'e yerleştirilmiştir.

Müdahale etkisi	Yapısal				Yapı malzemesine	Mekânsal değişimler	Cephe düzeninde değişimler	Yatay Düşey Sirkülasyon-Erişilebilirlik	Tesisat (Isıtma Havalandırma Elektrik/ Telekomünikasyon) Müdahaleleri/Değişimler	Hareketli elemanlar	Toplam
	TS	YT	DT	ÖS							
Çengel Han	5	2	2	3	2	27/58+3 3,47	2	3	2	2	26,47

Çizelge 5. Çengel Han'ın "Müze" Olarak Yeniden Kullanım Müdahale Derecesinin Değerlendirilmesi

Toplam Müdahale Derecesi (TMD) = Temel Sistemi (TS) + Yatay Taşıyıcılar (YT) + Düşey Taşıyıcılar (DT) + Örtü Sistemi (ÖS) + Yapı Malzemesi (YM) + Mekânsal (MM) + Erişilebilirlik (Yatay/Düşey Sirkülasyon) (EM)+ Cephe Düzeni (CD)+ Hareketli Unsurlar (HM) + Tesisat (STM)

Bu verilere göre, Toplam Müdahale Derecesi 26,47 olarak belirlenmiştir. Gerek bu değerlere ve gerekse Çizelge 6 "yeniden kullanım-müdahale ilişkisi" ne göre, Çengel Han'a yapılan müdahaleler kabul edilebilir sınırlar içinde ve "orta derece müdahale" olarak değerlendirilmektedir.

Yapının yeniden kullanım önerisinde özgünlük değerlendirilmesi		Mevcut durum	Yeniden kullanım önerisi ya da uygulaması sonrası	Etki	
1	Mekânsal kurgu (boyut, form, malzeme)	Odalar	5	3	-2
2		Revaklar	4	4	0
3		Avlu	4	4	0
4	Mimari unsurlar	Kapı	5	4	-1
5		Pencere	5	5	0
6		Ocak/niş	4	5	+1
7	Hareketli unsurlar	Kapı	3	3	0
8		Pencere	2	2	0
9	Yapım sistemi	Temel Sistemi	5	4	-1
10		Düşey Taşıyıcılar	5	3	-2
11		Yatay Taşıyıcılar	4	4	0
12		Örtü Sistemi	3	3	0
13		Yatay/Düşey Sirkülasyon	5	5	0
14	Yapım malzemesi	Taş	5	4	-1
15		Tuğla/Kerpiç	5	4	-1
16		Ahşap	4	3	-1
17		Metal	4	4	0
18	Cephe düzeni	Harç/Sıva	4	4	0
19		Dış cepheler	4	5	+1
20		Avlu cepheleri	3	5	+2
Özgünlük genel toplam			83	78	-5

Çizelge 6. Çengel Han'ın Yeniden Kullanım Öncesi Ve Sonrası Özgünlük Değerlendirmesi

Elde edilen veriler ışığında ikincil kontrol onarım, öncesi ve sonrası özgün değerlerin kontrol listesinde değerlendirilerek etki değerlendirilmesi yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu kapsamda yapılan değerlendirmelerde; yeniden kullanım müdahaleleri nedeniyle, tasarımı etkileyen unsurlar odaların mekânsal özellikleri (2) değer, yapım sistemine yeni sistem entegrasyonları nedeniyle temel sistemi (1) değer, düşey taşıyıcılar olan beden duvarlarında

açıklıkların oluşturulması ile (2) değer, bu müdahalelerdeki taş malzeme kaybindan kaynaklı (1) değer, bazı kapı kemerlerindeki tuğla örgülerdeki düzenlemeler nedeniyle tuğla malzemede ve ahşap hatıllarındaki düzenlemeler nedeniyle ahşap malzemede, ayrıca etkiledikleri mimari unsurlarda (1)'er değer olmak üzere toplamda (9) değer azalış oluşmuşken, yapı cephesi ve avlu cephesinin özgün özelliklerinin ortaya çıkarılması ve ocak ile nişlerin bütünlüğüyle okunabilirliğinin sağlanması ile artı (4) değer artış görülmüştür. Hanın yeniden kullanım öncesi toplam (83) olan özgünlük değeri, uygulama sonrasında (78) olarak belirlenmiş olup (5) değer azalmıştır.

Çizelge 7'de han yapısı, bütünlük olarak yapının yeniden kullanım önerisi öncesinde özgünlüğü ve yeniden kullanım önerisi ile yapılan müdahaleler sonrası özgünlüğü arasındaki değerlerinin farkına ve müdahalelerin verdiği diğer katkılara göre irdelenmiştir. Bu değerlendirmede, özgünlük değer listesinde yer alan mekânsal kurgu, mimari unsurlar ve hareketli unsurlar ile birlikte mekânsal planlama olarak 8 alt başlığın, benzer şekilde yapı sistemi, teknik ve teknolojik değer olarak 5 alt başlığın, yapı malzemesi, malzeme olarak 5 alt başlığın, cephe düzeni ise 2 alt başlığın aritmetik ortalaması olarak ulaşılan değerlere yer verilmiştir.

Son değerlendirme yapı-yeniden kullanım-müdahale ilişkisinin tüm bileşenlerin bütünlük olarak yeniden kullanım öncesi ve sonrası değerlendirilmesi, özgün değerlerin aritmetik ortalama ile oluşturulan "biçim/yapı kütlesi" (BD), "mekânsal planlama" (MPD), "cephe düzeni" (CD), "malzeme" (MD), "teknik ve teknolojik özellikler" (TTD) ile yine 1-5 arası değerler ile sayısallaştırılan "mimari estetik etkisi" (ME), "çevresel özelliklere etkisi" (ÇE), "kullanımın etkisi" (KE), "ekonomik etkisi" (EE), "sosyal ve kültürel etki" (SKE) ele alınmaktadır.

Bu değerlendirmede özgün değerlerin kaybında (-1) kritik sınır değer olup, yapılan aşırı müdahalenin özgün değerleri tehdit ettiğinin göstergesi kabul edilmektedir. Diğer değerlerinde artan veya azalan etkisi, yapının önceki durumu ile yeniden kullanımın gereksinimleri ve korunmasına etkisi değerlendirilmektedir (Çizelge 7).

Çizelge 7'ye göre; Çengel Han'ın özgünlük değerlemesinde mimari bütünlüğüne yönelik biçimin korunduğu, cephe düzeninde artış, mekânsal planlama, malzeme, teknik ve teknolojisinde bir miktar kayıpların olduğu görülmektedir. Ancak özgünlük değerlerinde (-1) kritik eşik sınırının aşılmadığı anlaşılmakta, her koruma uygulamasında oluşması muhtemel özgünlük kaybı bu uygulamada da görülmektedir. Toplam özgünlüğe katkısı ise (1,05) değer olarak görülmektedir.

Yeniden kullanımın tarihi yapıya etki değerlendirmesi	Özgünlük						Özgünlüğe etki toplam	Mimari estetik etkisi (ME)	Çevresel özelliklere etkisi (ÇE)	Kullanımın etkisi (KE)	Ekonomik etkisi (EE)	Sosyal, kültürel etkisi (SKE)	Etki toplam
	Biçim/yapı kütlesi (BD)	Mekânsal planlama (MP)	Cephe Düzeni (CD)	Malzeme (MD)	Teknik ve teknolojik değer (TTD)								
Çengel Han uygulama öncesi	4,00	4,00	3,50	4,40	4,40		20,30	2,00	2,00	0,00	1,00	2,00	7,00
Çengel Han uygulama sonrası	5,00	3,75	5,00	3,80	3,80		21,35	4,00	5,00	5,00	5,00	5,00	24,00
Etki değerlendirme	1,00	-0,25	1,50	-0,60	-0,60		1,05	2,00	3,00	5,00	4,00	3,00	17,00

Çizelge 7. Yeniden Kullanımın Tarihi Yapıya Etkisini Değerlendirme (YKTED) ⁸

Çengel Han'ın yeniden kullanımına ilişkin mimari estetik katkısı (2,00) değer, çevresel özelliklere katkısı (3,00) değer, kullanımın katkısı (5,00) değer, ekonomik katkısı (4,00) değer ve sosyal ve kültürel katkısı (3,00) değer olmak üzere toplam (24,00) değer belirlenmiş olup uygulama öncesi (7,00) değerini artırdığı anlaşılmaktadır.

Yaygın bir uygulama olarak yapıların yeniden kullanımına uyarlanması, koruma uygulamaları yapıldıktan sonra yeniden değerlendirilebilmekte, yapı ikinci kez bir onarım sürecine maruz kalarak yapılan müdahalelerin kaldırılması veya yenilerinin eklenmesi durumunda yapı malzemesi ve teknikte tahribatlara neden olabilmektedir. Bu nedenle restorasyon müdahalelerinin iyi analiz edilmesi, bu doğrultuda müdahalelerin bir kez yapılmasının sağlanması, yapı tekniği ve malzemenin korunmasında önemli rol oynamaktadır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, Çengel Han'ın yeniden kullanım kararı verildikten sonra koruma müdahalelerinin belirlendiği, her bir

⁸ ICOMOS "Dünya Mirası Kültür Varlıkları için Etki Değerlendirmesi Rehberi"nden esinlenerek, "Nara Özgünlük Belgesi"nin 13. maddesinde yer alan kültürel mirasın özgünlük kriterleri, "Koruma Amaçlı İmar Planı Teknik Şartnamesi"nin "Planlama Alanındaki Yapılar/Parseller ve Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarına İlişkin Araştırmalar" başlıklı "Bütün Parseller ve Yapılara İlişkin Araştırmalar" kapsamındaki "Yapı" Nitelikleri'ni tanımlayan araştırmalar ve değerlendirme yöntemleri, yapısal sorunların ve çevresel etkilerin kültürel mirasa etkisine yönelik risk değerlendirmeye ilişkin çalışmalar, literatürde yeniden kullanım seçenekleri arasında karar verme sürecinde kullanılan Adapstar Modeli, Analitik Hiyerarşik (AHP) Süreç, "Fuzzy Delphi" metodu, "Bulanık Mantık" vb. bilimsel metodların parametrelerinin incelenmesi sonucunda, tarihi yapı-yeniden kullanım müdahale ilişkisinin açıklanabilmesi için özgün değerlerin korunmasına yönelik parametreler oluşturulmuş, yeniden kullanım müdahalelerinin tarihi yapının özgün değerlerine etkisine ilişkin sözel ifadelerin sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilmesi ve yapılan uygulamaların ölçüğünün değerlendirilebilmesi amacıyla "Yeniden Kullanımın Tarihi Yapıya Etkisini Değerlendirme" raporu (YKTED) çizelgeleri tarafımızca düzenlenmiştir.

uygulama detayının kullanımı destekleyecek şekilde koruma-kullanım dengesi içerisinde oluşturulduğu, müdahalelerin bir kerede yapıldığı ve değişiklik nedeniyle müdahaleler ile yapı malzemesine zarar verilmediği anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Tarihi yapılar, günümüze kadar ulaşan varlığı süresince geçirdikleri onarımlar ile olumlu ya da olumsuz şekilde değişerek dönüşerek gelmişlerdir. İlk inşa dönemindeki özellikleri kadar, yapının kültürel değerlerine katkıda bulunan dönemsel onarımların ekleri de özgün değerler olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda özgün kullanımına devam edilmesi, tarihi yapıların korunmasına ve kültürel değerlerin sürekliliğine daha çok katkı sağlayacaktır. Yeniden kullanıma uyarılma, özgün kullanımı ile varlığını sürdüremeyecek yapılar için, özgünlüğe zarar vermeksizin planlama ve uygulamaların yapılması halinde, bir koruma eylemi kabul edilebilir.

Bu çalışmada sunulan Çengel Han'ın koruma-yeniden kullanım-koruma müdahaleleri ilişkisi yapının özgün ve kültürel değerleri ile bulunduğu çevre ve bağlamı ile birlikte değerlendirilmiştir. Önerilen değerlendirme ölçekleri, her yapı kendine özgü durumları barındırması nedeniyle farklı yapı gruplarına göre düzenlenebilir esnekliğe sahiptir. Amaç ölçülebilir bir kıyaslama yapabilecek doğru tespit ve parametrelerin belirlenmesiyle ilişkilidir. Değerlendirme yönteminin ana konusu yapıların özgün değerlerinin muhafaza edilerek korunmasına yönelik katkı sağlamasıdır. Bu kapsamda, yeniden kullanımın yapıya uygunluğu ve gereksinimleri karşılanıp karşılanmadığı, yapılan müdahalenin derecesi ile özgün değerlerin korunup korunamadığı, diğer yandan çevresel, sosyal, kültürel ekonomik açıdan katkısının değerlendirilmesi amacıyla önerilen "Yeniden Kullanımın Tarihi Yapıya Etkisini Değerlendirme" raporu (YKTED) Çengel Han'ın müze kullanımına yönelik müdahaleleri üzerine uygulanmıştır. Sözlü olarak ifade edilen verilerle sayısallaştırılarak ölçülebilir hale getirilen ve yapının yeniden kullanım öncesi ve sonrasında değerlerinin korunup korunmadığına yönelik bir kıyaslama yapılmasına imkân veren YKTED ile uyumlu sonuçlara ulaşılmıştır. Önerilen bu yöntemin, tasarımı yapanlar ve karar vericiler için açık ve detaylı, sonuçları ile kıyaslamaya uygun olduğundan, koruma projelerinin hazırlanması ve değerlendirilmesine yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Ahunbay, Z. (1996). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. İstanbul: Yem Yayınları.

Aksoy, Z. (2010). *Kentsel Alanda Vakıf Taşınmazlarının Dönüşümü: Başkentlik Sürecinde Ankara Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.*

Altınoluk, Ü. (1998). *Binaların Yeniden Kullanımı*. İstanbul: Yem Yayınevi.

Bakırer, Ö., Madran, E. (1984). *Ankara Kent Merkezinde Özellikle Hanlar ve Bedesten'in Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*. E.Yavuz ve Ü. N. Uğurel (Derleyenler). *Tarih İçinde Ankara Eylül 1981 Seminer Bildirileri*. Ankara. ODTÜ, s.107-130

Bullen, P. A. (2007). "Adaptive reuse and sustainability of commercial buildings". *Facilities*, 25(1/2), s.20-31.

Bullen, P., Love, P. (2011). "Adaptive Reuse of Heritage Buildings", *Structural Survey*, Vol. 29 No. 5, s.411-421.

Conejos, S., Langston, C., Smith, J. (2013). "AdaptSTAR model: A climate-friendly strategy to promote built environment sustainability", *Habitat International*, 37, s.95-103.

Çoşkun, B.S. (2012). *İstanbul'daki Anıtsal Yapıların Cumhuriyet Dönemindeki Koruma ve Onarım Süreçleri Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.*

Douglas, J. (2006). *Building Adaptation*. Edinburg, UK: Heriot-Watt University.

Engin, E.H. (2009). *Tarihi Yapıların Yeniden Kullanımında İç Mekâna Etkilerin İncelenmesi İçin Bir Yöntem Önerisi; İstanbul Endüstri Yapıları Örneği, Yayınlanmamış Doktora Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.*

Erder, C. (1977), "Venedik Tüzüğü Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", *O.D.T.Ü, Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s.172-173.

Ergenç, Ö. (1973) *1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar. Türkiye İktisat Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Ersoy, B. (1991a). "Ankara Çengel Han", *Türkiye İş Bankası, Kültür ve Sanat Dergisi, Halk Kültürü Özel Sayısı, Eylül, Yıl:3, Sayı:11, s.56-59.*

Ersoy, B. (1991b). "Osmanlı Şehir-İçi Hanları-Plan Tasarımı ile Cephe ve Malzeme Özellikleri", *Sanat Tarihi Dergisi, Cilt:7, Sayı:7, s. 75-98.*

Fielden, M.B. (2003). *Conservation of Historic Buildings*. Rome:International Centre for the Study of the Preservation and the Restoration of Cultural Property (ICCROM).

Kuban, D. (2000). *Tarihi Çevre Korumanın Mimarlık Boyutu, Kuram ve Uygulama*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Ongan, H. (1957). "Ankara'nın Eski Esnafını Açıklayan Bir Vesika", *Türk Etnoğrafya Dergisi, Sayı 2., s. 56-61.*

Öney, G. (1971). *Ankara'da Türk Devri Yapıları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, s.137-138.

Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, (Fiziki, Demografik, İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı) 1785-1840, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 694, Kültür Eserleri Dizisi: 59, s. 30-37-35.*

Pekol, B. (2010), *İstanbul'da Yeni İşlevlerle Kullanılan Tarihi Yapıların Üslup Sorunsalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.*

Pinto, M., R., De Medici, S., Senia, C., Fabbicatti, K. ve De Toro, P. (2017). "Building reuse: multi-criteria assessment for compatible design", *International Journal of Design Sciences and Technology*, Vol.22, No. 2, s.165.

Plevoets, B., Cleempoel, K. Van. (2011). "Adaptive reuse as a strategy towards conservation of cultural heritage: a literature review", *WIT Transactions on The Built Environment*, Vol 118, s.155-164.

Taş, H. (2006). *XVII. Yüzyılda Ankara*. Ankara. TTK. s.199.

Yaldız, E. (2013). *Anıtsal Yapıların Kullanım Sürecinde Değerlendirilmesine Yönelik Bir Model Önerisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.*

İnternet Kaynakları

İnternet: *The Nara Document on Authenticity (1994) International Council on Monuments and Sites*. Web: <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>, 12 Ekim 2019'da alınmıştır.

İnternet: *Özel Müzeler ve Denetimleri Hakkında Yönetmelik, 22.01.1984 tarih ve 18289 sayılı Resmî Gazete*, Web: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.15817&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> 12 Ekim 2019'da alınmıştır.

İnternet: Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları (660 nolu İlke Kararı), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Web: <http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/18338,660-nolu-ilke-karari.pdf?0>, adresinden 12 Ekim 2019'da alınmıştır.

Görsel Kaynakları

Resim 1: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1992.

Resim 2: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1992.

Resim 3: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1992.

Resim 4: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 1992.

Resim 7: Promim İç Mimarlık Tasarım Restorasyon İnşaat San. ve Tic.Ltd. Şti Arşivi, 2007.